

ОБЛИЧЧЯ ГЕРОЇЗМУ: ФЕНОМЕН ЖІНОЧОЇ ДОБРОВІЛЬНОСТІ

Питання участі жінок в обороні Батьківщини у складі її Збройних сил було актуальним протягом усієї історії українського народу. Тривалий час участь жінок у бойових діях мала епізодичний характер. Тільки роки Другої світової війни, отримавши масовий характер, стали тим соціальним явищем, яке висунуло означене питання на значно вищий щабель суспільного дискурсного поля й вимагає спеціального вивчення. Особливості участі жіноцтва у війнах криються у широкому спектрі суспільних ролей, які волею обставин чи власного вибору виконували жінки, опинившись в умовах екстремального насильства. Проблема «жінка і війна» на сьогодні є однією з актуальних напрямів історичних досліджень. Вона має міждисциплінарний характер та перебуває на стику жіночої (гендерної) історії, військової історії, студій з історії повсякдення, усної історії, досліджень пам'яті. Однак, незважаючи на широкий спектр охоплення вказаного питання, воно і до сьогодні залишається недостатньо вивченим.

Мета роботи – дослідити та розкрити участь жінок у воєнних конфліктах і проаналізувати сприйняття українським суспільством жіночого героїзму.

Значний інтерес представляє праця Світлани Алексієвич, [білоруської письменниці](#) та [публіцистки](#) «У війни не жіноче обличчя», яка відображає сприйняття жінки у війні з позиції радянської історіографії. Це найвідоміша її книга, одна із найзнаменитіших книг про Другу світову, в якій лихоліття війни описані очима жінок [1].

Дослідниця жіночої історії Франсуаза Тебо розглядає різні аспекти участі та ролі жінок, зрештою, у роки Першої світової війни 1914–1918 рр., акцентуючи увагу лише на французькій історії. Проте, вони є цікавими і для сучасної України. Франсуаза Тебо зупиняється на чотирьох основних складових дослідження: хронологія та форми мобілізації жінок; випробування та зміни у повсякденному житті; ставлення між патріотизмом, пацифізмом і соціальними протестами та вплив війни на індивідуальний життєвий шлях, місце жінки у суспільстві. Дослідниця наголошує, що воєнний досвід жінок у роки війни був різним – залежно від віку, національності, суспільного становища та матеріального стану. Звертаючись

до питань історіографії, Тебо зазначає, що протягом перших повоєнних десятиліть вчених цікавили дипломатичні та військові аспекти конфлікту [8].

Починаючи з 1970-х років розвивається соціальна історія – зростає увага вчених до вивчення суспільства у стані війни та воєнний досвід різних соціальних груп. У поле зору дослідників потрапляють питання повсякденного життя, воєнної економіки, соціальних конфліктів тощо. З розвитком жіночої історії особливої ваги набуває вивчення саме жіночого досвіду війни. З піднесенням гендерних студій в історії щораз більше уваги приділяють гендерним аспектам війни, зокрема – трансформаціям культурних уявлень і норм маскулінності та фемінності, особливостям використання відповідних образів у воєнній пропаганді. Дослідження чоловічого досвіду участі у бойових діях показали неоднозначність сприйняття війни різними віковими групами, засвідчили глибоку травматичність пережитого на фронті, піднесли стереотипні уявлення про чоловіків як природжених безстрашних воїнів.

Професорка Донецького національного університету Олена Стяжкіна в лекції «Жінки України в повсякденній окупації: відмінності, інтенції та ресурси виживання» зазначає, що сучасна українська і зарубіжна історіографія очевидно прирощується розвідками щодо аналізу специфічного жіночого досвіду в умовах війни. Однак проблематизація власне жіночої історії існування в окупації супроводжується певними труднощами, які пов'язані не тільки із політичним небажанням бачити негероїчні сторінки історії війни, визнавати провини влади, усвідомлювати наявність «поганих своїх» [10].

На війні XX століття жінці довелося стати солдатом. Вона не тільки рятувала, перев'язувала поранених, а й стріляла зі «снайперки», бомбила, підривала мости, ходила в розвідку. Жінка вбивала. Вона вбивала ворога, що прийшов з небаченою жорстокістю на її землю, прийшов грабувати і палити її будинок, вбивати чи гвалтувати її дітей. Це була найбільша жертва, принесена ними на вівтар Перемоги.

Війна – справа суто чоловіча, жінкам природою закладена дещо інша роль – берегти рід людський. Історія знає багато прикладів, коли жінки бралися за зброю нарівні з чоловіками. Під час Другої світової війни вони були не лише лікарями та медсестрами, які під градом ворожих куль витягували поранених з поля бою, рятували життя в шпиталях, але й командували навіть морською піхотою, були зенітницями, льотчицями.

До XX століття війна була справою чоловіків, але світові війни радикально змінили масштаби, прийоми і правила їх ведення. Втрати

мирного населення, більшістю якого були жінки і діти, у порівнянні з війнами попередніх століть зросли у кілька разів.

Постать жінки в умовах війни завжди була трагічною. Чоловікові легше в моральному плані обрати той чи інший бік ворогуючих сторін, його героїчна смерть зі зброєю викликала повагу у суспільства.

Натомість жінка зазнавала набагато більше поневірянь, а психологічно та фізично несла більшу відповідальність за дітей та літніх людей, які залишалися в неї на утриманні.

Історики до останнього часу приділяли недостатньо уваги питанням вивчення ролі й місця жінок в історії України. Щодо висвітлення становища жінок у роки Другої світової війни, то ще в радянські часи була встановлена завіса секретності над питаннями участі жінок у воєнних діях. Як немає офіційних даних щодо втрат серед жінок під час війни, так і відсутні будь-які офіційні статистичні дані щодо їх участі у військових діях та у відновленні народного господарства УРСР.

Жінки в СРСР не були військовозобов'язаними, хоча військове законодавство передбачало у разі потреби обов'язкове залучення жінок в ряди Червоної армії для несення служби в допоміжних військах. А пізніші колосальні втрати радянських військ привели до того, що на додачу в 1942 році в СРСР була проведена масова мобілізація жінок на службу в діючу армію і в тиллові з'єднання.

Тільки на підставі трьох наказів наркомату оборони Й. Сталіна від квітня і жовтня 1942 року, порівняно нещодавно розсекречених і опублікованих в Росії, підлягали мобілізації та направлені у війська зв'язку, ВПС і ППО 120 000 жінок.

В цілому мобілізація жінок, проведена в СРСР, не розходила з принципами, що декларувалися ще до війни. Згідно з цими принципами і уявленнями про майбутню війну, жіноча участь в захисті вітчизни була обмежена службою в допоміжних і тиллових військах, організацією протиповітряної оборони і працею на виробництві.

Але в ці рамки не вписувався феномен, з яким сталінське керівництво зіткнулося з самого початку війни і який воно, зрештою, зуміло поставити на службу собі і країні, – феномен жіночої добровільності.

Аналіз мотивів жінок, що добровільно відправилися на фронт, демонструє різноманітність, що важко класифікується. Дехто із жінок прагнув помститися за загиблих родичів або чоловіка, для інших – це було бажання наслідувати приклад батьків і реалізувати сімейний етичний кодекс та інше.

Якщо говорити про чисельність жінок, що брали участь у військових діях, то варто наголосити, що в роки війни було підготовлено 300 тисяч медичних сестер, понад 900 тисяч сандружинниць, у військах протиповітряної оборони служили 300 тисяч жінок. За роки війни було підготовлено 222 тисячі жінок «бійців-спеціалістів»: мінометниць, станкових і ручних кулеметниць, автоматниць, снайперів, зв'язківців, фахівців дорожньо-експлуатаційних служб.

Якщо скласти ці цифри, то вийде 722 тисячі. Це без урахування жінок, які несли службу в авіації, на флоті, у бронетанкових військах, артилерії, піхоті, навіть в кавалерії. З жінок-добровольців було сформовано 3 авіаційних полки: 46-й гвардійський нічний бомбардувальний, 125-й гвардійський бомбардувальний, 586-й винищувальний полк ППО; Окрема жіноча добровольча стрілецька бригада, Окремий жіночий запасний стрілецький полк, Центральна жіноча школа снайперів, Окрема жіноча рота моряків. Тобто чисельність жінок, які носили воєнну форму – не менша 2–3 мільйонів. До того ж були сотні тисяч жінок в ополченні, в партизанських загонах, у підпіллі.

Масово використовувалася жіноча праця на військових підприємствах, що прирівнювалося до військового обов'язку. 12 мільйонів, переважно жінки, будували протитанкові рови, окопи, бліндажі. Це була важка, виснажлива робота. Ще тисячі жінок були вивезені на каторжну працю до Німеччини [4; 12].

Багато жінок були удостоєні високих нагород, зокрема 147 героїнь нагороджено Зіркою Героя СРСР. Доктор історичних наук Н. В. Паніна підкреслює, що «внесок жіночої частини населення Радянського Союзу на забезпечення стабільності тилу і допомоги фронту був таким значним, що є сенс виділити цього чинника до кількох визначальних Перемоги над ворогом» [11].

Гендерна роль жінки передбачала її природне бажання всіма своїми силами сприяти продовженню людського життя, а не бтрати участь у його знищенні. Жінка опинялася у психологічній пастці, намагаючись співставити свою біологічну (материнську) та соціальну (солдатську) ролі.

До останнього часу здавалось, що про подвиги наших предків, їхню мужність і неабиякий героїзм ми будемо знати і пам'ятати завдяки фільмам і книгам. Але так сталося, що в новій історії нашої країни знову з'явилась сторінка, яку доводиться писати кров'ю українців, що відстоюють право бути єдиним народом.

Характерною особливістю розвитку Збройних сил України в сучасних умовах є активне впровадження державної гендерної політики. Мета – справедливий і стійкий розвиток особистості військовослужбовця незалежно від статі.

Неоголошена війна на сході України згуртувала українців і змусила взятись за зброю не лише чоловіків, а й жінок. Останніх називають слабкою статтю, їм дарують квіти, їх кохають і захищають. Та це все – у мирний час. Сьогодні ж, коли Україна відстоює свою незалежність та цілісність, жінки й дівчата стають пліч-о-пліч з чоловіками, аби бути корисними своїй землі. Вони займаються волонтерством, рятують життя пораненим і навіть беруть до рук зброю.

Відповідно до наказу Міністра оборони від 1994 року жінки не можуть бути командирами гармат, танків і бойових машин, мінерами, понтонерами й обіймати інші військові посади, пов'язані з надмірними навантаженнями на їх організм.

Відповідно до наказу Міністра оборони України № 46 «Про введення в дію Переліку посад офіцерського складу, на які можуть призначатися жінки, прийняті на військову службу за контрактом у добровільному порядку», жінки можуть бути призначені на такі посади: офіцер/психолог, офіцер/народознавець, офіцер з правового виховання, офіцер/психофізіолог, перекладач, старший начальник (помічник начальника) фінансової служби, старший (молодший) науковий співробітник, начальник аптеки, начальник лазарету (медичного пункту), начальник відділення поліклініки (санаторію, будинку відпочинку), старший ординатор і т. ін.

Звичайно, що такий однотипний перелік посад для жінок-військовослужбовців в армії неодноразово був визнаний гендерними експертками як дискримінаційний. Жінки писали листи до керівництва Міністерства оборони із відповідними зверненнями. Як результат – для них стали доступними посади льотчика і штурмана. Але реальних змін в кадровій політиці ЗСУ по відношенню до жінок-військовослужбовців не відбулося [13].

Сьогодні ж ми маємо масове представництво жінок у Збройних силах. Тут проходять службу 16 554 жінки, що становить близько 10 % від загалу (для порівняння: в армії США цей показник – 15 %), серед яких 1 750 офіцерів (5 %) та 14 999 військовослужбовців за контрактом (33 %). Звання «полковник» мають 16 жінок-військовослужбовців, «підполковник» – 180, «майор» – 386. Проте найбільше жінок у нижніх ланках: 1 714 прапорщиків, 2 918 сержантів і старшин та 10 367 рядових. Щоправда, жінки в Збройних

силах України здебільшого мають «фемінізовані» спеціальності: медичний персонал, фінансисти, логісти, зв'язківці. Однак поступово ця ситуація починає змінюватися.

Одним із факторів, що не дозволяє вирівняти гендерний баланс, є відсутність жінок-військовослужбовців, які пройшли підготовку за командними й інженерно-технічними спеціальностями. Частково це обумовлюється обмеженнями в керівних документах, частково – невеликою кількістю бажаючих. Водночас за зазначеними спеціальностями проходять підготовку значно більше жінок-військовослужбовців за контрактом [3].

Всеукраїнська організація сприяння Збройним силам України імені гетьмана Сагайдачного пропонує Генеральному штабу розглянути питання про формування жіночого батальйону. «Ми пропонуємо Генштабу вивчити питання з жіночим батальйоном», – заявив глава організації Микола Голєв в ході спільної наради з представниками Міністерства оборони України 11 жовтня в Києві. За словами глави організації, згідно зі статистикою, «кожна друга жінка хоче служити в регулярних військах» [2].

М. Голєв також повідомив, що коли в соціальній мережі Facebook з'явилася пропозиція записуватися дівчатам на тренування, щоб бути готовими захищати Україну, то пройти ці тренування виявили бажання більше 7 тисяч осіб. У спеціальних навчальних центрах пройшли таку підготовку понад 1,5 тисячі представниць жіночої статі [2].

Цікавими для нас є дані соціологічного дослідження «Жінки в армії: за і проти», яке було проведене вченим Ю. А. Калагінім на базі Харківського університету повітряних сил імені Івана Кожедуба. Респондентами були військовослужбовці-жінки. Аналіз результатів дослідження показав, що серед військовослужбовців-жінок не поширені стереотипи про патріархальні погляди щодо присутності жінок в армії [13].

На сьогодні значна кількість жінок-військовослужбовців висловила бажання отримати направлення до складу миротворчих підрозділів (до речі, за час миротворчої діяльності ЗС України в місіях за кордоном побували 42 жінки: 5 офіцерів, 2 прапорщика, 35 сержантів і солдатів). Водночас на запитання соціологічного дослідження від Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних сил України: «Як Ви ставитесь до виконання жінками службових обов'язків у ситуаціях, пов'язаних з ризиком для життя чи здоров'я?» – переважна більшість як чоловіків-військовослужбовців (59,70 %), так і жінок-військовослужбовців (59,19 %) висловились негативно [3].

Нами було проведено опитування 50 осіб віком від 17 до 30 років, з них 20 чоловіків та 30 жінок. Серед питань опитувальника були такі: «Наскільки важливими для суспільства є питання участі жінок у воєнних діях?», «В якій мірі Ви згодні з твердженням «Жінки мають бути активними учасниками воєнних дій на рівні з чоловіками»?», «Чи має місце жіночий героїзм на війні?»

Щодо першого питання, то чоловіки і жінки майже дійшли консенсусу. Близько 45 % як чоловіків, так і жінок вважають, що участь осіб жіночої статі у воєнних діях є важливою. 30 % не можуть дати відповіді на це питання.

По другому питанню думки опитаних чоловіків та жінок різняться. Чоловіки вважають, що жінкам не місце на війні, а тим більше у активних бойових діях. Лише 15 % опитаних чоловіків зауважили, що жінка може виступати на рівні з чоловіками у такій складній справі як війна. Щодо жінок, то вони більш впевнені у своїх силах. Їх думки розділились майже порівну. 54 % вважають, що вони можуть брати участь у воєнних діях, проте лише 46 % респонденток вважають, що це мають бути активні бойові дії.

Стосовно третього питання чоловіки зауважили, що вони не вірять у жіночий героїзм. Лише 13 % опитаних вважають, що жіночий героїзм має місце на війні, ще 27 % респондентів з відповіддю не визначились. 68 % жінок позитивно відповіли на питання і лише 9 % категорично заперечують це твердження. Ще 23 % осіб жіночої статі не дали однозначної відповіді.

Тому, на основі проведеного дослідження можна сказати, що ми ще не готові до жінки-військовослужбовця. Відбір у війська має здійснюватись переважно через застосування професійного психологічного відбору за наявності відповідного досвіду та професійних якостей. Однак, як показує життя, жіночий героїзм має місце на війні.

Яскравим прикладом жіночої мужності і відваги є українська військова, штурман-оператор вертольота [Мі-24 16-ї окремої бригади армійської авіації Сухопутних військ Збройних сил України](#) Надія Савченко. Під час неоголошеної [війни на сході України 2014 року](#) брала участь в [антитерористичній операції](#) як доброволець батальйону [«Айдар»](#). При цьому залишалася діючим офіцером ЗСУ, беручи участь в АТО протягом двох відпусток. Водночас написала рапорт на звільнення зі Збройних сил України.

Надія Савченко брала участь у боях біля селища [Металіст](#) під [Луганськом](#), де, йдучи за пораненими, потрапила в полон терористів.

У 2015 році вона отримала звання [Герой України](#) з врученням [ордена «Золота Зірка»](#) – за незламність волі, громадянську мужність, жертвне служіння Українському народові [5].

На теренах Волині також є чимало прикладів жіночого героїзму. З-поміж них можна виокремити Наталію Лотиш та Марту Грищук. Обидві – випускниці Ківерцівського медичного коледжу, які здобували спеціальність фельдшера.

Коли Майдан піднявся проти злочинної влади, дівчата вважали, що зміни в країні вкрай необхідні, тому в останні дні січня вирушили до Києва, навіть не повідомивши про це батьків.

Після Майдану дівчата не зневірились, а продовжували боротись за європейське майбутнє. Не варто чекати якихось вказівок зверху, починати зміни потрібно з себе, їх потрібно робити кожному з нас там, де ми живемо.

У серпні 2014-го 21-річні сільські медички Наталія Лотиш та Марта Грищук отримали повістки із військкомату. Звичайно, переполохались рідні, дуже переживали, але рішення подруг було однозначним – потрібно йти.

Сьогодні мобілізована Наталія Лотиш несе службу у прикордонній військовій частині, що у Доманово Ратнівського району, замінивши своїх старших колег-медиків, які борються за життя українських військових на сході. Марта Грищук, після проходження практики у Львівському шпиталі, вже понад місяць працює у мобільному госпіталі на Донбасі [9].

Таїсія Криворучко – 27-річна волинянка зголосилася нести службу у зоні АТО. Військовий медик Національної гвардії України, аспірантка Дніпропетровської медичної Академії, лікар-невропатолог лікарні смт. Голоби Волинської області була мобілізована Ковельським військкоматом за власним бажанням. Батьки дізналися про рішення доньки від її колег. Тато Таїсії – священник, настоятель Храму в с. Заляззя Любешівського району благословив доньку на допомогу пораненим воякам.

Таїсія проходить навчання тактичній військовій медицині у військовій частині, що на Житомирщині, де 360 чоловіків і всього 13 жінок [6].

Старший лейтенант Тетяна Кучерява викладає у військовому училищі, а у вільний час освоїла танк і тепер керує ним як звичайним автомобілем. Тетяні Кучерявій лише 28 років. У Харківському танковому училищі вона викладає вже три роки і відповідає за патріотичне виховання та психологічну підготовку бійців. Проте самим лише викладанням дівчина не обмежилася – вона стала водієм танка. Стати офіцером Тетяна мріяла змалку, проте в армію її взяли не одразу. Та й потім довелося боротися зі стереотипами:

привабливій дівчині на кожному кроці потрібно було доводити, що її варто сприймати як військовослужбовця нарівні з усіма іншими.

Для того, аби опанувати керування танком, Тетяні довелося у вільний час займатися теорією та готуватися на тренажерах. Говорить, що найскладніше – це тримати маршрут, дивлячись у триплекс – невеличке віконце у броні. Військові впевнені, що з такою завзятістю Тетяна може стати не лише водієм танка, але й командиром екіпажу. Дівчина не приховує, що зупинятися не збирається – почала вивчати агрегати та вузли, щоб стати повноцінним механіком. Скільки часу буде потрібно, аби стати наводчиком і командиром, – сказати важко, адже вільного часу у молодій викладачці обмаль. Можливість потрапити на фронт не лякає Тетяну, адже вона переконує, що, в першу чергу, вона – не жінка, а офіцер [7].

Отже, штучне визначення рівня фемінізації Збройних сил України не сприятиме природному перебігу гендерних процесів та підвищенню бойової готовності військ. Нині державне регулювання процесами фемінізації армії в розвинених країнах світу залишається, але здійснюється переважно через застосування професійного психологічного відбору, висування до кандидатів на посади вимог щодо відповідного досвіду та професійних якостей. Саме це і є головними критеріями відбору незалежно від статі.

Світ сьогодні потребує змін, тож українці з їхнім культом сильної жінки-патріотки здатні зробити свій важливий внесок у процес формування нового обличчя світової цивілізації, що відбувається на наших очах.

Література

1. Алексеевич С. У войны – не женское лицо / С. Алексеевич. – Минск : Мастац. літ., 1985. – 317 с.
2. В зоні АТО може з'явитися жіночий батальйон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newsru.ua/ukraine/11oct2014/gjenbat.html>.
3. Від амазонок давнини до жінок-воїнів сьогодення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://viysko.com.ua/journal/genderna-politika/vid-amazonok-davnini-do-zhinok-vojiniv-sogodennya/>.
4. Війна з жіночим обличчям [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zhinka-online.com.ua/ukrajinska-zhinka/zhinka-v-armiji/252-viina-z-zhinochym-oblychchiam.html>.
5. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
6. Волинянка вирішила добровільно піти на Схід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volynpost.com/news/47916-volynianka-vyrishyla-dobrovolno-pity-na-shid-foto>.

7. Єдина в Україні жінка-танкіст керує 50-тонною машиною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volynnews.com/news/vidsichagresoruukrayinayedina/yedyna-v-ukrayini-zhinka-keruye-50-tonnym-tankom/>.
8. Жінки Європи у Першій світовій війні (1914–1918 рр.) : конспект лекції Франсуази Тебо [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uamoderna.com/event/thebaud-lecture-women-wwi-overview>.
9. Жіноче свято: про що мріють мобілізовані волинянки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volynnews.com/news/vidsichagresoruukrayinayedina/zhinoche-sviato-pro-shcho-mriiut-mobilizovani-volynianky/>.
10. Лекція Олени Стяжкіної «Жінки України в повсякденній окупації: відмінності, інтенції та ресурси виживання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uamoderna.com/videoteka/styazhkina-lecture-occupied-women>.
11. Никонова О. Женщины, война и «фигуры умолчания» / О. Никонова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32.html>.
12. Роль жінок у Великій Вітчизняній Війні: цифри і факти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wartime.org.ua/1329-rol-zhnok-u-veliky-vtchiznyany-vyn-cifri-fakti.html>.
13. Чи потрібні жінки на війні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zhinka-online.com.ua/ukrajinska-zhinka/zhinka-v-armiji/342-chy-potribni-zhinky-na-viini.html>.